

Tadeusz Banaszek

Terenowe organy administracji wojskowej w Kielcach (1918 - 1975)

Studia Muzealno-Historyczne 6, 81-92

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Tadeusz Banaszek (Kielce)

Terenowe organy administracji wojskowej w Kielcach (1918-1975)

Pod pojęciem „terenowe organy administracji wojskowej” należy rozumieć terenowe organy wykonawcze ministra obrony narodowej w sprawach operacyjno-obronnych i rządowej administracji niezespolonej, do których obecnie zalicza się szefów wojewódzkich sztabów wojskowych oraz wojskowych komendantów uzupełnień¹. Terenowe organy administracji wojskowej, będące częścią Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, powstały z chwilą odzyskania niepodległości w 1918 r.

Artykuł przedstawia genezę, organizację i działalność instytucji Wojska Polskiego (WP) będących terenowymi organami administracji wojskowej w garnizonie Kielce w okresie od 1918 do 1975 r.

W Drugiej Rzeczypospolitej

Po odzyskaniu niepodległości Garnizon Kielce wszedł organizacyjnie w skład Okręgu Generalnego Nr III Kielce (z siedzibą dowództwa okręgu w Kielcach), obejmującego województwo kieleckie oraz 3 powiaty z województwa łódzkiego. Rozporządzenie nr 144 kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych płk. Jana Wroczyńskiego z 27 listopada 1918 r. w sprawie organizacji władz zaciągowych powołało do życia okręgowe i powiatowe komendy uzupełnień². Na podstawie wymienionego rozporządzenia utworzono Okręgową Komendę Uzupełnień (OKU) Kielce i Powiatową Komendę Uzupełnień (PKU) Kielce.

Pierwsza z nich, kierowana przez płk. Antoniego Jastrzębskiego, funkcjonowała do sierpnia 1919 r. Była organem nadrzędnym nad PKU Kielce, Częstochowa, Radom, Piotrków Trybunalski. Do zadań OKU należało: sprawowanie nadzoru nad czynnościami podległych PKU, rozdział uchwalonego kontyngensu (liczby obywateli podlegających powołaniu do służby wojskowej) na podległe PKU, sprawowanie władzy dyscyplinarnej i sądowej nad podległymi komendami, rozstrzyganie w charakterze drugiej instancji skarg na decyzje i zarządzenia wydane przez PKU.

Etat OKU wynosił: jednego oficera sztabowego jako komendanta, jednego oficera jako adiutanta, dwóch oficerów referentów, dwóch sierżantów sztabowych, czterech podoficerów jako pisarzy i czterech szeregowych ordynansów kancelaryjnych, ogółem 14 żołnierzy³.

PKU Kielce, obejmująca zasięgiem powiaty: kielecki, jędrzejowski, miechowski, pińczowski i stopnicki, działała do września 1919 r., kiedy wprowadzono podział kraju na pułkowe okręgi uzupełniające. Etat PKU wynosił: jednego oficera jako komendanta,

1 Zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej nr 110/MON z 5 października 2012 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie ustanowienia świąt wojskowych oraz sposobu ich obchodzenia w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Ministerstwa Obrony Narodowej 2012 r., poz. 384) ustanowiono dzień 27 października Świętem Terenowych Organów Administracji Wojskowej.

2 Ogółem powołano w Polsce tym rozporządzeniem 5 okręgowych komend uzupełnień oraz 15 powiatowych komend uzupełnień. Dz.R. Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918, nr 7, poz. 144.

3 Oficerami OKU Kielce w styczniu 1919 r. byli: naczelnik kancelarii por. Edward Maliszewski, referenci mjr Karol Dziekanowski i ppor. Henryk Bigoszt. Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, nr 6, poz. 253.

jednego sierżanta sztabowego jako zastępcę komendanta, dwóch podoficerów jako pisarzy, dwóch szeregowych jako ordynansów kancelaryjnych i kurierów. Ponadto w każdym powiecie jako organ pomocniczy i wykonawczy PKU utworzono stanowiska oficera ewidencyjnego, który sprawował w powiecie zadania PKU. Do pomocy oficera ewidencyjny otrzymywał jednego pisarza i jednego szeregowego jako ordynansa kancelaryjnego⁴.

Do zadań PKU należało: sporządzanie i prowadzenie imiennej listy popisowych i innych list osób obowiązanych do służby wojskowej, powoływanie do przeglądu, wojskowo-lekarski przegląd popisowych, przyznawanie ulg w pełnieniu służby i zwolnień ze służby, zaliczanie do zapasu, rezerwy, obrony krajowej i pospolitego ruszenia, kontrola zapasowych, rezerwistów i służących w obronie krajowej.

Pierwszym komendantem PKU był mjr Kazimierz Dziekanowski (do 21 stycznia 1919 r.), a następnie płk Waław Mikułowski. We wrześniu 1919 r. przeformowano PKU Kielce na PKU 4. Pułku Piechoty Legionów (4. pp Leg.) z zakresem terytorialnym na powiaty kielecki, pińczowski i stopnicki. Wprowadzono podział kraju na pułkowe okręgi uzupełniające. Zmiana nazwy komendy była związana z zasadą, że każdy pułk piechoty miał mieć swoją komendę uzupełnień, odpowiedzialną za pobór i napływ uzupełnień przeznaczonych dla niego⁵. Funkcję komendanta PKU 4. pp Leg. pełnili: płk Waław Mikułowski (do sierpnia 1920 r.), płk Adam Nowosielski (do 18 lutego 1921 r.), płk Karol Block (luty – marzec 1921 r.) i płk Józef Gajewski (do 1922 r.)⁶. Siedzibą komendy był budynek przy ulicy Kolejowej 20.

O rezultatach obowiązkowego poboru, który wprowadzono w marcu 1919 r., realizowanego przez PKU Kielce, wiemy na przykładzie danych z powiatu kieleckiego. W czerwcu 1919 r. w powiecie kieleckim na ogólną liczbę 1826 poborowych rocznika 1899 stawilo się do poboru w terminie 85%, z nich za zdolnych do służby wojskowej uznano 60%. W sierpniu tego roku podczas poboru dodatkowego roczników 1896–1899 w PKU Kielce stanęło 400 poborowych. Spośród tej liczby około 60% uznano za zdolnych. Do poboru roczników 1900 i 1901, który przeprowadzono od 15 października 1919 r., stawilo się z powiatu kieleckiego 560 poborowych. Wśród nich za zdolnych do wojska uznano 327 mężczyzn, udzielono 223 odroczeń. Nie stawilo się do przeglądu około 30% poborowych⁷. Należy podkreślić, że w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości duża część poborowych unikała służby wojskowej, co było spowodowane m.in. strachem przed działaniami wojennymi, złymi warunkami socjalno-bytowymi w jednostkach wojskowych, postępowaniem niektórych dowódców oraz niskim poczuciem tożsamości narodowej (głównie wśród ludności wiejskiej).

PKU 4. pp Leg. przyjmowała także latem 1920 r. ochotników do utworzonej Armii Ochotniczej. W Kielcach sformowano z ochotników 204. Pułk Piechoty o stanie liczebny 1061 żołnierzy⁸.

4 Oficerami ewidencyjnymi PKU Kielce w styczniu 1919 r. byli na powiaty: kielecki – ppor. Ireneusz Blahaczek, jędrzejowski – ppor. Stanisław Rozmanith, miechowski – por. Adam Przybujewski, pińczowski – ppor. Edward Wojciechowski, stopnicki – pchor. Michał Sadowski. Tamże, nr 6, poz. 253.

5 Na obszarze Okręgu Generalnego Kielce utworzono oprócz PKU 4. pp Leg. następujące PKU: 3. pp Leg. w Radomiu, 24. pp w Opatowie, 25. pp w Miechowie, 27. pp w Częstochowie, 11. pp w Będzinie, 2. pp Leg. w Piotrkowie Trybunalskim i 26. pp w Radomsku.

6 W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego Nr III Kielce w latach 1918–1921*, Łódź 2003, s. 52.

7 Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Starostwo Powiatowe Kieleckie 1919–1939 (SPK I), sygn. 3518, k. 16, 17.

8 *Obrona Państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Scibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 43.

W listopadzie 1921 r., w związku z przejściem WP na organizację pokojową, przeprowadzono reorganizację terytorialnych władz wojskowych (przez zlikwidowanie dowództw okręgów generalnych i utworzenie 10 okręgów korpusów) oraz powiatowych komend uzupełnień. Województwo kieleckie pod względem wojskowym weszło w skład czterech okręgów korpusów: nr I Warszawa, nr IV Łódź, nr V Kraków i nr X Przemyśl.

W 1925 r. w Polsce istniało 107 PKU, a w lutym 1939 r. 127 Komend Rejonu Uzupełnień (KRU)⁹. PKU 4. pp Leg. przeformowano na PKU Kielce, podlegającą Dowództwu Okręgu Korpusu Nr X w Przemyślu. Instytucja zajmowała się uzupełnianiem formacji ewidencyjnych sił zbrojnych oraz administracją rezerw osobowych. Terytorialnie PKU obejmowała powiat kielecki i do 1930 r. powiat iłżecki¹⁰. Była jedną z jedenastu PKU w województwie kieleckim.

Tab. Powiatowe Komendy Uzupełnień w województwie kieleckim według stanu z 1932 r.

Nazwa komendy uzupełnień	Podległość	Powiaty podlegające PKU
PKU Radom	Dowództwo Okręgu Korpusu Nr I Warszawa	radomski, kozienicki
PKU Końskie	Dowództwo Okręgu Korpusu Nr IV Łódź	opoczyński, konecki
PKU Częstochowa		częstochowski, włoszczowski
PKU Będzin	Dowództwo Okręgu Korpusu Nr V Kraków	będziński
PKU Miechów		miechowski, olkuski
PKU Zawiercie		zawierciański
PKU Sosnowiec		miasto Sosnowiec
PKU Kielce	Dowództwo Okręgu Korpusu Nr X Przemyśl	kielecki
PKU Ostrowiec		opatowski, sandomierski
PKU Wierzbnik		iłżecki
PKU Pińczów		jędrzejowski, pińczowski, stopnicki

Źródło: *Kalendarz Wojskowy na 1930 rok*, red. J. Jastrzębski, Warszawa 1929, s.196–199; T.A. Kowalski, *Kwestie narodowościowe podczas wcielania poborowych do wojska (1918-1939)*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 2001, s. 94–96; *Rocznik Oficerski 1924*, Warszawa 1924, s. 1330–1358.

W 1925 r. podzielono powiatowe komendy uzupełnień na trzy typy, w zależności od liczby ludności zamieszkującej administrowany teren. Do I typu zaliczono komendy obejmujące obszar zamieszany przez ponad 300 000 mieszkańców, do II – z ludnością

9 Ustawą o powszechnym obowiązku wojskowym z dnia 9 kwietnia 1938 r.(Dz.U. RP, nr 25, poz. 220) zmieniono nazwę PKU na KRU.

10 Powiat iłżecki został podporządkowany nowo utworzonej PKU Wierzbnik.

do 300 000, a do III – do 200 000. PKU Kielce należała do III typu. W skład PKU wchodziły następujące komórki: Referat I (Administracji rezerw osobowych), Referat II (Poborowy), Referat III (Inwalidzki), Kancelaria¹¹. 1 grudnia 1933 r. PKU liczyła trzech oficerów, pięciu podoficerów, trzech szeregowych oraz dieściciu urzędników państwowych. Funkcję komendanta pełnili następujący oficerowie: płk Józef Gajewski, płk Ksawery Łuskino, mjr Waclaw Racięcki¹². W swojej działalności PKU ściśle współpracowała z organami administracji państwowej oraz z wieloma organizacjami społecznymi, zwłaszcza o charakterze paramilitarnym (np. Związkiem Strzeleckim, Ligą Obrony Powietrznej Państwa, Ligą Morską i Kolonialną, organizacjami kombatanckimi). Taka współpraca miała istotne znaczenie dla ugruntowania pozycji administracji wojskowej w strukturach państwa.

Po wydaniu nowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej w 1924 r., wszystkie czynności przygotowawcze do poboru, jak również jego przeprowadzenie, przejęły cywilne władze administracyjne¹³. Natomiast głównym zadaniem PKU było rozdzielanie poborowych do poszczególnych jednostek wojskowych, ewidencja rezerw osobowych i przeprowadzanie mobilizacji żołnierzy rezerwy. Do czynności PKU w zakresie poboru należało: wyznaczanie wojskowych członków do komisji poborowych i komisji rozjemczych, prawo sprzeciwu w sprawach przyznawania skrócenia lub odroczenia służby wojskowej w komisjach poborowych, przyjmowanie zgłoszeń ochotników do wojska, przeznaczanie poborowych do poszczególnych rodzajów broni, prowadzenie drugiego egzemplarza listy poborowych, zestawianie wykazów statystycznych o wynikach poboru potrzebnych do celów wojskowych, wcielanie poborowych do jednostek wojskowych¹⁴.

Charakterystykę poborowych z PKU Kielce zawiera sprawozdanie jej komendanta mjr. Waclawa Racięckiego. Listy poborowe jednego rocznika w 1931 r. obejmowały przeciętnie ponad 25 000 osób, z których około 20% było skreślonych ze względu na zgon, przesiedlenie lub podwójne ujęcie w ewidencji. 87% poborowych stanowili Polacy, 12,5% Żydzi i 0,5% Niemcy. Do najwyższej kategorii zdolności do służby wojskowej „A” (zdolny do służby wojskowej w wojsku stałym) kwalifikowano około 35% poborowych, do kategorii „C” (zdolny do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu z bronią) około 30%, do „D” (zdolny do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu bez broni) około 10% i do „E” (zupełnie niezdolny do służby wojskowej) około 5%. Pozostałych poborowych kwalifikowano do kategorii „B” (czasowo niezdolnych do służby wojskowej)¹⁵. Większość poborowych stanowiły osoby piśmienne i półanalfabeci. Tylko około 25% poborowych, głównie z Kielc i gminy Bodzentyn, miało wykształcenie w zakresie siedmioklasowej szkoły powszechnej, natomiast wykształcenie średnie i wyższe posiadało jedynie około 10% poborowych z Kielc i 4% z gminy Suchedniów¹⁶. W celu

11 Referat Inwalidzki zajmował się sprawami inwalidów wojennych. O opiece nad inwalidami wojennymi w województwie kieleckim. J. Legieć, *Inwalidzi wojenni na Kielecczyźnie w okresie międzywojennym*, „Między Wisłą a Pilicą”. t. 10, red. M. Przeniosło, Kielce 2010, s. 197–212. Do 1929 r. przy PKU był również przydzielony personel przysposobienia wojskowego: 1 oficer, 2 podoficerów zawodowych, którzy organizowali przysposobienie wojskowe w hufcach szkolnych i pozaszkolnych.

12 APK, UWK I, sygn. 7778, k. 361; Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (CAW), Dowództwo Okręgu Korpusu X, sygn. I.371.1013.

13 Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z 23 maja 1924 r., Dz.U. RP 1924, nr 61, poz. 609.

14 APK, SPK I, sygn. 2067.

15 Średni wzrost poborowych z PKU Kielce wynosił 163–164 cm, waga 56–57 kg. Na gruźlicę chorowało 13,5% poborowych (wskaźnik krajowy wynosił 9,8%), na jaglicę 3,4% (wskaźnik krajowy wynosił 2,28%). CAW, Departament Uzpełnień Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.37.50.

16 CAW, Dowództwo Okręgu Korpusu X, sygn. I.371.10.13.

przeprowadzenia poboru do komisji poborowych przydzielano dla PKU żołnierzy zawodowych z innych jednostek wojskowych¹⁷.

Zgodnie z obowiązującymi w okresie międzywojennym przepisami największa liczba poborowych z obszaru Okręgu Korpusu Nr X wcielana była do jednostek wojskowych dyslokowanych w tym okręgu. Zasadą było również to, iż każdy pułk piechoty miał otrzymywać rekrutów zasadniczo z jednej najbliższej PKU. Natomiast rodzaje broni, jak np. artyleria, kawaleria, wojska saperskie, tabor, żandarmeria, były uzupełniane przez wszystkie PKU znajdujące się w danym okręgu korpusu. Natomiast do broni technicznych, takich jak wojska łączności, lotnictwo, broń pancerna oraz artyleria ciężka, wcielano poborowych z PKU z całego kraju. Należy podkreślić, że władze wojskowe sporządzały specjalny rozdzielnik, na mocy którego niemal całkowicie eliminowano poborowych wywodzących się z mniejszości narodowych z jednostek żandarmerii, łączności, lotnictwa, wojsk samochodowych, taborów. Przyczyną takiego postępowania były zarówno względy polityczne (obawy władz wojskowych związane z działalnością wywiadowczą), jak również niski poziom wykształcenia poborowych z mniejszości narodowych.

PKU Kielce powoływała do odbycia służby wojskowej poborowych głównie do następujących garnizonów: Kielce, Pińczów, Jarosław, Rzeszów, Lwów, Przemyśl, Łańcut. 78% poborowych wcielanych było do jednostek podstawowych rodzajów wojsk – piechoty i artylerii – dyslokowanych na obszarze Okręgu Korpusu Nr X¹⁸. Część poborowych z jednostek piechoty i kawalerii po odbyciu sześciomiesięcznego szkolenia była przenoszona do jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), specjalnej formacji wojskowej pełniącej służbę na granicy Polski z ZSRR, Litwą i Łotwą oraz częściowo z Rumunią i Niemcami (Prusami Wschodnimi). Do służby w KOP zgodnie z obowiązującymi wytycznymi kierowano poborowych o najlepszych warunkach zdrowotnych i odpowiednich wartościach moralnych¹⁹.

PKU administrowała także żołnierzami rezerwy, którzy mieli nadane przydziały mobilizacyjne do jednostek wojskowych i powoływani byli na ćwiczenia wojskowe²⁰. Na przykład w 1930 r. szeregowi rezerwy byli powoływani do jednostek piechoty i artylerii od pierwszej połowy maja na okres sześciu tygodni, natomiast oficerowie

17 Podczas poboru od 1 maja do 30 czerwca 1925 r. przydzielono do pracy w komisjach poborowych: mjr. Czesława Burcharda i dwóch podoficerów zawodowych z 2. pp Leg. z Kielc, mjr. Pawła Jurackiego wraz z dwoma podoficerami zawodowymi z 4. pp Leg. z Kielc, kpt. lekarza Leona Bernera i jednego podoficera zawodowego z 2. pp Leg. z Pińczowa oraz ppłk. lekarza Jana Sikory-Sikorskiego, komendanta Szpitala Rejonowego w Kielcach. APK, Urząd Wojewódzki Kielecki 1919–1939 (UWK I), sygn. 7770, k. 418.

18 Na przykład poborowych rocznika 1904 z PKU Kielce w 1925 r. skierowano do odbycia służby wojskowej w następujących jednostkach wojskowych: 2. Pułk Piechoty Leg. w Pińczowie i Staszowie (39 Żydów), 4. pp Leg. w Kielcach (121 Polaków), 17. Pułk Piechoty w Rzeszowie (121 Polaków i 12 Żydów), 10. Dywizjon Żandarmerii w Przemyślu (10 Polaków), 6. Batalion Sanitarny we Lwowie (18 Polaków), Oddział Służby Lotnictwa w Poznaniu (29 Polaków), 10. Oddział Sanitarny w Przemyślu (6 Polaków) i 10. Oddział Służby Artylerii w Przemyślu (31 Polaków). CAW, Sztab Główny, Oddział I, sygn. I. 303.3.14.

19 Z rocznika poborowego 1909 do Korpusu Ochrony Pogranicza wcielono z PKU Kielce do 4. pp Leg. w 1930 r. (z przeznaczeniem do 16. batalionu KOP Rokitno) 90 Polaków i 1 Żyda, do 2. pp Leg. 104 Polaków i 1 Żyda (z przeznaczeniem dla 16. batalionu KOP Sienkiewiczze). CAW, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, sygn. I. 302.4.350.

20 Żołnierze rezerwy z PKU Kielce byli na przydziałach mobilizacyjnych, czyli wyznaczani na stanowisko w etacie wojennym jednostki wojskowej zgodnie z posiadaną specjalnością wojskową i kwalifikacjami w najbliższych garnizonach: Kielce, Staszów, Radom, Sandomierz, ale również np. lekarze w Przemyślu (do jednostek służby zdrowia formowanych przez 10. Szpital Okręgowy).

i podchorążowie rezerwy w kilku turnusach od maja do listopada. Turnus ćwiczeń trwał od sześciu do ośmiu tygodni²¹.

PKU Kielce, podobnie jak inne jednostki i instytucje WP, brała aktywny udział w akcjach wspierających społeczeństwo, w tym w pomocy osobom bezrobotnym oraz szkołom. Żołnierze i pracownicy RKU Kielce włączali się w akcje opieki nad szkołami. W roku szkolnym 1938/1939 w ramach tej akcji ufundowali pomoce naukowe dla szkoły w miejscowości Mosty w powiecie kieleckim²².

Uzupełnianiem na potrzeby sił zbrojnych koni i wozów, prowadzeniem ich ewidencji i kwalifikacji zajmowała się służba remontu. Organem wykonawczym szczebla rejonowego w okręgach korpusów były w latach 1921–1926 Komisje Uzupełnień Koni. W Kielcach znajdowała się Komisja Uzupełnień Koni Nr 30, której komendantem był mjr Romuald Kubiak, a zastępcą por. Adam Moraczewski²³. Pod koniec 1927 r. podzielono obszar państwa na 60 rejonowych inspektoratów koni, z których na terenie Okręgu Korpusu X znajdowało się siedem, w tym w Kielcach. Zadaniem inspektorów koni było dokonywanie przeglądów koni i wozów, podczas których wydawano dowody tożsamości koni i klasyfikowano je pod względem przydatności do celów wojskowych, a także sprawdzanie prawidłowości ewidencji koni prowadzonych przez urzędy gminne. Inspektor wykonywał plan poboru koni i wozów w przydzielonym rejonie oraz współpracował z dowódcami jednostek wojskowych i władzami cywilnymi w sprawach związanych z przygotowaniem poboru koni i wozów. Rejonowy Inspektorat Koni w Kielcach obejmował powiaty: kielecki, jędrzejowski, pińczowski i stopnicki. Rejonowym inspektorem koni w Kielcach byli kolejno: ppłk Franciszek Bieberstajn-Żarnowski, mjr Izidor Kowalewski, ppłk Aleksander Sumczyński, mjr Władysław Matuszewicz²⁴.

Podstawą prawną prowadzenia przeglądu koni i wozów było Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 8 listopada 1927 r. o obowiązku odstępowania zwierząt pociągowych, wozów, pojazdów mechanicznych i rowerów dla celów obrony państwa (Dz.U. RP, Nr 98, poz. 859).

Podczas przeprowadzonego przeglądu koni od 20 kwietnia do 20 lipca 1933 r. w powiecie kieleckim zakwalifikowano 1644 konie, w powiecie jędrzejowskim 2786, w powiecie pińczowskim 3352²⁵.

W Polsce Ludowej

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i Naczelne Dowództwo WP od sierpnia 1944 r. rozpoczęły na terenach wyzwolonych spod okupacji hitlerowskiej tworzenie terenowych organów władz wojskowych, których najważniejszym zadaniem było uzupełnianie walczących jednostek. W tym celu powoływano do życia organy administracji wojskowej, którymi były rejonowe komendy uzupełnień (RKU). Proces formowania RKU przebiegał w trzech etapach, w miarę oswobodzania ziem polskich spod okupacji hitlerowskiej²⁶.

21 APK, UWK I, sygn. 7731, k. 138.

22 CAW, Departament Dowodzenia Ogólnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.22.137.

23 *Rocznik Oficerski 1923*, Warszawa 1923, k. 1487.

24 APK, UWK I, sygn. 7749, k. 12, sygn. 7752, k. 67, sygn. 7981, k. 35; SPK I, sygn. 2221. *Rocznik Oficerski 1932*, Warszawa 1932, k. 528.

25 APK, UWK I, sygn. 7748.

26 W pierwszym etapie powołano siedemnaście RKU na terenie województw: białostockiego, warszawskiego, lubelskiego i krakowskiego na podstawie rozporządzenia kierownika resortu administracji publicznej z 16 sierpnia 1944 r. o utworzeniu rejonowych komend uzupełnień i ustaleniu ich zasięgu terytorialnego oraz rozkazu Nr 7 Naczelnego Dowódcy WP z 18 sierpnia 1944 r. W drugim etapie utworzono 41 RKU na terenie województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, krakowskiego, śląskiego, pomorskiego i poznańskiego na podstawie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej i Ministra Administracji Pu-

RKU podzielono na kategorie. Od kategorii komendy uzależniona była liczebność obsady etatowej. Komenda I kategorii liczyła 30–34 osób, II kategorii 22–28 osób, kategorii III 19–22 osób i kategorii IV 16–18 osób.

W początkowym okresie działalności RKU podlegały bezpośrednio pod Szefostwo Mobilizacji i Uzupelnień WP, a po utworzeniu okręgów wojskowych (od kwietnia 1945 r.) – ich dowódcom.

Na podstawie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej z 20 stycznia 1945 r. o utworzeniu Rejonowych Komend Uzupelnień i ustaleniu ich zasięgu terytorialnego oraz rozkazu Naczelnego Dowódcy WP nr 10/org. z 20 stycznia 1945 r. sformowano w Kielcach RKU I kategorii, obejmującą zasięgiem powiaty Kielce, Opoczno i Końskie. W grudniu 1945 r. nastąpiła zmiana jej zasięgu terytorialnego na powiaty Kielce, Jędrzejów i Włoszczowa. Od sierpnia 1948 r. RKU Kielce obejmowała powiaty: kielecki, kielecki miejski oraz jędrzejowski. Pierwszym komendantem RKU został kpt. Gerard Kubica, jego zastępcą do spraw politycznych por. Moskalik. Kolejnymi komendantami RKU byli: kpt. Boczar, mjr Ignacy Mikołajczak, kpt. Zajdel, mjr Stanisław Jakubowski, kpt. Leszczyński, por. Wańka. Siedziba RKU znajdowała się w budynku przy ul. Marszałka Focha 39 (ob. Paderewskiego), a następnie na przełomie 1946 i 1947 r. przeniesiono ją na ul. Wesołą 29. RKU Kielce podlegała od kwietnia 1945 do września 1946 r. pod Dowództwo Okręgu Wojskowego Nr VI w Łodzi, a od 1946 do 1949 r. pod Dowództwo Okręgu Wojskowego Nr VII Lublin. Po rozformowaniu Dowództwa Okręgu Wojskowego Lublin województwo kieleckie weszło w skład Okręgu Wojskowego Nr V Kraków (do 1954 r.), a następnie Warszawskiego Okręgu Wojskowego (WOW).

Do głównych zadań RKU należały: ewidencja personalna i ewidencja zasobów ludzkich, prowadzenie kartotek i wykazów statystycznych zasobów oficerów, podoficerów i szeregowych rezerwy oraz poborowych, statystyka i kontrola stawiennictwa powołanych do czynnej służby wojskowej, odroczeń i reklamacji, ewidencja dezerterska, prowadzenie ksiąg ewidencyjnych koni, wozów i uprzęży zdolnych do użytku, powoływanie do wojska, organizacja i prowadzenie poboru, przenoszenie do rezerwy poszczególnych roczników²⁷.

Strukturę organizacyjną RKU stanowiło wówczas pięć referatów: mobilizacyjny, poborowy, ewidencji oficerów rezerwy, przysposobienia wojskowego i gospodarczy oraz drużyna wartownicza. Ponadto w pierwszym etapie działania w składzie każdej komendy sformowano po trzy komisje poborowe (według oddzielnego etatu). W późniejszym czasie obsadę stopniowo zmniejszano, likwidując etaty dla szeregowych oraz zmniejszając liczbę stanowisk oficerskich. Zwiększyła się natomiast liczba stanowisk dla kontraktowych pracowników cywilnych, jednak niskie płace powodowały trudności w ich obsadzeniu. Zlikwidowano także komisje poborowe oraz pododdziały ochrony²⁸.

blicznej z 20 stycznia 1945 r. oraz rozkazu Naczelnego Dowódcy WP nr 10/org. z 20 stycznia 1945 r. o sformowaniu rejonowych komend uzupełnień na wyzwolonych terenach Polski. W etapie trzecim na podstawie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej z 21 sierpnia 1945 r. o utworzeniu nowych, o zmianach istniejących dotychczas RKU i o ustaleniu ich zasięgu terytorialnego (Dz.U. RP 1945, nr 33, poz. 196) określono zasięg terytorialny działalności poszczególnych RKU. W tym etapie sformowano na zachodnich i północnych ziemiach polskich do 15 września 1945 r. 36 RKU, a 58 RKU już istniejących na obszarze państwa zreorganizowano, tworząc z nich 86 RKU o zasięgu terytorialnym uwzględniającym granice województw i okręgów wojskowych. W ten sposób powstało 122 RKU na obszarze całego kraju.

27 K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974, s. 114.

28 Tamże, s. 115.

Głównym zadaniem komendy pod koniec lat czterdziestych XX w. było założenie ewidencji wojskowej. Na podstawie rozkazu Ministra Obrony Narodowej nr 184 z 7 grudnia 1948 r. RKU w Kielcach przeprowadziła w latach 1949–1950, poprzez utworzenie Komisji Rejestracyjnych, ogólną rejestrację mężczyzn z roczników 1905–1926 z terenów obejmujących podległe powiaty, połączoną z przeglądem lekarskim. Do realizacji tego zadania z uwagi na zbyt mały stan osobowy RKU przydzieleni zostali dodatkowo oficerowie z jednostek liniowych oraz szeregowi rezerwy z administrowanych powiatów. W wyniku przeprowadzonej rejestracji założono dokumenty ewidencyjne, przeniesiono do rezerwy osoby podlegające powszechnemu obowiązkowi służby wojskowej oraz wydano im wojskowe dokumenty osobiste. Po zakończeniu rejestracji przystąpiono do zakładania skorowidzów kart ewidencyjnych i do utworzenia kartoteki ewidencyjnej – od tej pory RKU posiadała dokładną i aktualną ewidencję osób podlegających powszechnemu obowiązkowi wojskowemu²⁹. Dalsze działania RKU w kolejnych latach polegały na przeprowadzaniu poboru, werbunku do szkół oficerskich oraz uzupełnianiu sił zbrojnych.

Kolejne zmiany w terenowej administracji wojskowej przyniosła ustawa z 4 lutego 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym³⁰. Zmieniła ona dotychczasową nazwę rejonowych komend uzupełnień na wojskowe komendy rejonowe (WKR), które również obejmowały swoim zasięgiem od jednego do czterech powiatów lub dzielnic miejskich. WKR podporządkowane były bezpośrednio dowództwom okręgów wojskowych, których liczbę zmniejszono uprzednio do czterech. Konsekwencją tych zmian było terytorialne rozszerzenie obszaru okręgów powstałych po reorganizacji. Zmiany zasięgu terytorialnego okręgów wojskowych, a tym samym zwiększenie liczby podległych im WKR (było ich 138) i administrowanych zasobów rezerw osobowych, znacznie skomplikowały funkcjonowanie systemu mobilizacji i uzupełnień.

Zmieniono zasięg terytorialny WKR Kielce na miasto Kielce, powiat kielecki i miasto Skarżysko-Kamienna. Komendantami WKR byli kolejno: kpt. Stanisław Krajewski, kpt. Tadeusz Matusak, kpt. Roman Sowa, mjr Jan Kazula.

W czerwcu 1956 r. WKR Kielce przeformowano na dwie komendy rejonowe: WKR Kielce-Miasto z zasięgiem działania na miasta Kielce i Skarżysko-Kamienna oraz WKR Kielce-Powiat na powiat kielecki. Komendantem pierwszej z nich został mjr Zbigniew Wierzchosławski, a od października 1960 r. por. Walerian Roszkowski. Na komendanta WKR Kielce-Powiat wyznaczono ppłk. Czesława Jarosza³¹. WKR Kielce-Powiat zajęła budynek koszar przy ul. Prostej, a następnie została przeniesiona do budynku WKR Kielce-Miasto przy ul. Wesołej 29.

WKR realizowała zadania w zakresie: werbunek kandydatów do szkół oficerskich, akademii wojskowych, podoficerskiej szkoły zawodowej, wojsk powietrzno-desantowych oraz na kursy kierowców zawodowych, przeprowadzanie poboru głównego i dodatkowego, przeprowadzanie uzupełnienia jednostek wojskowych poborowymi, szeregowymi rezerwy, podoficerami i oficerami rezerwy, utrzymywanie w stałej aktualności ewidencji posiadanych zasobów³². Nowym zadaniem dla WKR w 1959 r. było

29 *Kronika WKR Kielce*, brw.

30 Dz.U. RP Nr 6, poz. 46.

31 Obsada WKR Kielce-Powiat w 1962 r. była następująca: komendant mjr Czesław Jarosz, kierownik sekcji I por. Józef Korupczyński, zastępca kierownika por. Zbigniew Krawczyński, starszy pisarz st. sierż. Czesław Ciesielski i st. sierż. Bronisław Tomusiak, starszy statystyk Marian Redlica i Maciej Rozborski, kierownik sekcji II mjr Ludomir Marenin, statystyk Eugeniusz Chrzęszczyk, kierownik sekcji III kpt. Zenon Baranowski, kierownik kancelarii st. sierż. Jan Sikora, starszy referent administracyjny Krystyna Kwaśniewska, maszynistka Teodozja Szpont. *Kronika WKR Kielce-Powiat*, brw.

32 R. Szandrocho, *90 lat terenowych organów administracji wojskowej w Polsce*, Wrocław 2011, s. 136.

rozpoczęcie wydawania kart mobilizacyjnych, które połączone było z akcją wyjaśniającą rezerwistom cel i konieczność wejścia w życie przepisów w tej sprawie.

1 grudnia 1951 r. Prezydium Rządu uchwałą nr 811 utworzyło 11 wojskowych komend wojewódzkich (WKW), jako ogniwa pośrednie pomiędzy WKR a dowództwem okręgu wojskowego. W uzasadnieniu podano, że podjęto taką decyzję „celem usprawnienia prac wojskowych komend rejonowych w zakresie uzupełniania sił zbrojnych i administracji rezerw oraz zapewnienia ściślejszego współdziałania w tym zakresie władz wojskowych z terenowymi organami jednolitej władzy państwowej i organizacjami społecznymi i politycznymi”³³. Wśród utworzonych była WKW Rzeszów, która oprócz województwa rzeszowskiego objęła również zasięgiem województwo kieleckie wraz z podległymi WKR.

Na podstawie zarządzenia Nr 37 Ministra Obrony Narodowej z 3 kwietnia 1953 r. utworzono WKW Kielce, która zasięgiem działania obejmowała województwo kieleckie³⁴. Stan etatowy komendy wynosił: 13 oficerów, 4 podoficerów i 2 szeregowych. Struktura organizacyjna WKW w Kielcach obejmowała: komendanta, zastępcę ds. politycznych, wydział I – mobilizacji i administracji rezerw, wydział II – poboru, wydział III – ewidencji oficerów rezerwy, wydział IV – środków transportowych, wydział finansowy, wydział administracyjno-gospodarczy, kancelarię ogólną (tajną i jawną)³⁵.

Szefem WKW Kielce został mjr Władysław Sienkiewicz, a następnie płk Michał Falk. Siedzibą WKW był budynek WKR Kielce przy ul. Wesołej 29, a później przy ul. Mariana Buczka 24 (ob. Paderewskiego). WKW koordynowała działalność podległych WKR, określała szczegółowe zadania w zakresie poboru i potrzeb mobilizacyjnych jednostek wojskowych, współdziałała z organami władzy państwowej, administrowała zasobami żołnierzy rezerwy i poborowych, dokonywała poboru i reklamowania od służby wojskowej. Do jej kompetencji należało także ewidencjonowanie i administrowanie zasobami środków transportowych oraz prowadzenie rekrutacji do zawodowej służby wojskowej³⁶.

W 1962 r., zgodnie z nową koncepcją przygotowania struktur administracji cywilnej do realizacji zadań obronnych, przyjęto ideę tworzenia w miastach będących siedzibami województw wojewódzkich sztabów wojskowych (WSzW).

Wojewódzki Sztab Wojskowy Kielce utworzono na podstawie uchwały Komitetu Obrony Kraju nr 0010 z 16 listopada 1962 r. oraz rozkazu dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego nr 04/org. z 21 grudnia 1962 r. Stan etatowy sztabu wynosił 25 żołnierzy i 5 pracowników cywilnych³⁷. Na siedzibę WSzW przeznaczono część budynku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w pałacu biskupów krakowskich oraz budynek WKW. Pierwszym szefem WSzW Kielce został od 18 listopada 1963 r. płk dypl. Adam Kaczorowski, który dowodził do 1969 r. Kolejnymi szefami WSzW byli gen. bryg. Władysław Szczepucha (1969–1973 r.) i płk Stefan Marciniak (1973–1978 r.)³⁸.

Do zasadniczych zadań WSzW należało m.in.: planowanie mobilizacyjne i kierowanie uzupełnianiem stanów osobowych jednostek wojskowych na terenie województwa, współpraca z właściwymi organami cywilnymi i organizacjami paramilitarnymi, sprawowanie nadzoru nad formacjami samoobrony, bilansowanie zasobów osobowych pozostających w ewidencji powiatowych sztabów wojskowych, sprawowanie nadzoru nad formacjami samoobrony, planowanie powoływania żołnierzy rezerwy na ćwiczenia

33 *Mała kronika Ludowego Wojska Polskiego 1943–1973*, Warszawa 1975, s. 298.

34 Tamże, s. 307.

35 *Kronika Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego w Kielcach*, brw.

36 R. Szandrocho, *90 lat...*, s. 137.

37 *Kronika Wojewódzkiego...*

38 Tamże.

wojskowe, rekrutacja kandydatów do zawodowej służby wojskowej i ochotników do dłu-goterminowej zasadniczej służby wojskowej³⁹.

Struktura organizacyjna WSzW w Kielcach przedstawiała się następująco: Szef, Zastępca ds. Politycznych – szef Wydziału Politycznego, Zastępca ds. Mobilizacji i Uzupełnień – szef Oddziału Mobilizacji i Uzupełnień, Zastępca ds. Operacyjno-Obronnych – szef Oddziału Operacyjno-Obronno, Zastępca ds. Powszechnej Samoobrony – szef Wydziału Powszechnej Samoobrony, Wydział Kadrowo-Administracyjny, Wydział Finansów, Kancelaria ogólna (tajna i jawna), Kwatermistrzostwo⁴⁰.

Szefowi WSzW podporządkowano także jednostki obrony terytorialnej: Kielecki Pułk im. Leona Koczańskiego w Kielcach, Opatowski Batalion im. kpt. Wasyla Wojczenki „Saszi” w Ostrowcu Świętokrzyskim, Starachowicki Batalion im. Ludowych Partyzantów Ziemi Hłżeckiej w Zębcu oraz Radomski Batalion w Radomiu – realizujące szkolenia poborowych systemem dochodzącym i skoszarowanym oraz wykonujące prace na rzecz gospodarki narodowej⁴¹.

W wyniku zmian strukturalnych w administracji wojskowej, na podstawie zarządzenia dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego nr 0107/org. z 24 grudnia 1964 r., utworzono Miejski Sztab Wojskowy (MSzW) Kielce, który rozpoczął działalność 1 lutego 1965 r. Powstał on z połączenia WKR i Komendy Miejskiej Terenowej Obrony Przeciwlotniczej, a podlegał szefowi WSzW Kielce. MSzW współdziałał z prezydium Miejskiej Rady Narodowej, był organizatorem obrony terytorialnej i obrony cywilnej jako organ administracji terenowej oraz sztabem operacyjnym i mobilizacyjno-upełnieniowym. Etatowo składał się z 11 żołnierzy i 7 pracowników wojska⁴².

Struktura sztabu była następująca: Szef, Wydział Operacyjno-Szkoleniowy i Obrony Przed Bronią Masowego Rażenia, Wydział Mobilizacji i Uzupełnień (w składzie 3 sekcji: mobilizacji i administracji rezerw, poboru i rezerw oficerskich) oraz Kancelaria. Do marca 1968 r. częścią MSzW i PSzW była WKR.

W styczniu 1966 r. utworzono Powiatowy Sztab Wojskowy (PSzW) Kielce z zasięgiem działania na powiat kielecki, którego szefem był ppłk Olgierd Krcal⁴³. Do zasadniczych zadań MSzW i PSzW należało m.in.: opracowanie militarnej części planu miasta (powiatu), szkolenie oddziałów powszechnej samoobrony ludności, współdziałanie z organami cywilnymi w prowadzeniu poboru, prowadzenie ewidencji osób podlegających powszechnemu obowiązkowi obrony i rekrutacji do zawodowych szkół wojskowych⁴⁴.

Terenowe sztaby wojskowe były organami o podwójnym podporządkowaniu. Pod względem organizacyjnym i mobilizacyjnym, a także w dziedzinie mobilizacyjno-upełnieniowej, były organami terenowej administracji wojskowej i podlegały ministrowi obrony narodowej. W zakresie obrony terytorialnej i powszechnej samoobrony ludności były natomiast organami prezydiów właściwych rad narodowych.

Ogółem w województwie kieleckim w 1968 r. funkcjonowały 22 powiatowe i miejskie sztaby wojskowe, które podlegały szefowi WSzW. W styczniu 1968 r. stan osobowy WSzW oraz podległych PSzW i MSzW wynosił: 131 oficerów, 67 podoficerów

39 R. Szandrocho, *90 lat...*, s. 144, 145.

40 *Kronika Wojewódzkiego...*

41 T. Banaszek, *Kielecki pułk obrony terytorialnej 1963–1975*, „Rocznik Muzealno–Historyczny” 2012, t. IV, s. 145–157; tenże: *Obrona Terytorialna Kraju w województwie kieleckim (1963–1975). Organizacja i działalność*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 2, s. 213–230.

42 *Kronika Wojewódzkiego...*

43 *Kronika WKR Kielce-Powiat*, brw.

44 *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, red. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989, s. 136.

zawodowych, 34 podoficerów i szeregowych zasadniczej służby wojskowej oraz 92 pracowników wojska⁴⁵.

Kolejna zmiana struktur administracji wojskowej nastąpiła w 1975 r., kiedy to wprowadzono dwustopniowy podział administracyjny kraju, a jednocześnie zdecydowano się na powołanie odrębnych organów obrony cywilnej, usytuowanych w strukturze administracji cywilnej jako podporządkowane wojewodom wydziały urzędów wojewódzkich (wojewódzkie inspektoraty obrony cywilnej).

Na podstawie zarządzenia Szefa Sztabu Warszawskiego Okręgu Wojskowego nr 016/org. z 1 czerwca 1975 r., w związku z reformą wojskowych organów administracji rozformowano wszystkie istniejące PSzW i MSzW, a na ich bazie utworzono wojskowe komendy uzupełnień (WKU). WSzW pełniły rolę dawnych wojskowych komend wojewódzkich, z tym że znaczna część zadań dla wojskowych komend uzupełnień przekazywana była bezpośrednio ze sztabów okręgów wojskowych. W wyniku tych zmian w miejsce terenowych sztabów wojskowych powołano w kraju ostatecznie 49 WSzW i 135 WKU⁴⁶. Na terenie województwa kieleckiego powołano WKU: Kielce, Starachowice, Busko-Zdrój⁴⁷.

Komendantem WKU Kielce został ppłk Zygmunt Chojnacki, kierownikiem sekcji I (mobilizacji i administracji rezerw) – zastępcą komendanta ppłk Józef Dzielski, kierownikiem sekcji II (poboru i uzupełnień) mjr Stanisław Pastuszka, a kierownikiem sekcji III (administracji rezerw oficerskich i chorążych) mjr Tadeusz Smoliński⁴⁸. Siedzibą WKU został budynek przy ul. Wesolej 29.

Podsumowanie

Terenowe organy administracji wojskowej funkcjonujące w Kielcach w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej odegrały istotną rolę w uzupełnianiu sił zbrojnych poborowymi, żołnierzami rezerwy, końmi i środkami transportowymi. Nie zawsze zadania realizowane przez żołnierzy i pracowników tych instytucji były dostrzeżone, a to właśnie w nich po raz pierwszy młody człowiek podlegający obowiązkowi służby wojskowej miał kontakt z wojskiem. Obecnie w Kielcach działają Wojewódzki Sztab Wojskowy i Wojskowa Komenda Uzupełnień, które nawiązują do tradycji instytucji administracji wojskowej przedstawionych w powyższym artykule.

45 Archiwum Wojskowe w Oleśnicy, WSzW Kielce, sygn. 5108/10/33, k. 323.

46 R. Szandrocho, *90 lat...*, s. 148.

47 Terytorialny zasięg działania WKU Kielce zgodnie z Zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej z dnia 31 maja 1975 r. w sprawie terytorialnego zasięgu działania wojewódzkich sztabów wojskowych i wojskowych komend uzupełnień obejmował: miasta – Chęciny, Kielce, Końskie, Stąporków, Suchedniów, Włoszczowa oraz gminy – Bieliny, Bodzentyn, Chęciny, Daleszyce, Górnio, Końskie, Krasocin, Łopuszno, Masłów, Miedziana Góra, Mniów, Morawica, Niekłań Wielki, Nowa Słupia, Odrowąż, Piekoszów, Radoszyce, Ruda Maleniecka, Samsonów, Sitkówka-Nowiny, Słupia Konecka, Smyków, Strawczyn, Suchedniów, Suków, Włoszczowa. „Monitor Polski” 1975, nr 20, poz. 120.

48 *Kronika WKU Kielce*, brw.

Tadeusz Banaszek (Kielce) **Local Military Administration Bodies in Kielce (1918-1975)**

The present article focuses on local military administration bodies operating in Kielce during the Second Republic of Poland and after World War II, which played an important role in supporting army operations. The administration bodies in question comprised the following institutions: Local Military Draft Office (1918 – 1919), Poviats Military Draft Office (1919 – 1939), District Horses Inspectorate (1927 – 1939), District Military Draft Office (1945 – 1950), District Military Headquarters (1950 – 1966), City and Poviats Military Staff (1966 – 1975) as well as Regional Military Headquarters (1953 – 1965) and Regional Military Staff (since 1965). The above offices and staffs were primarily responsible for conscription, mobilisation of conscripts and administering reserve troops.

The article includes data concerning the conscription in the Kielce poviat in the interwar period and the allocation of conscripts to certain military units, as well as tasks, structure and composition of military headquarters.